

Tadeusz Radzik

Geneza i powstanie Zjednoczenia Polskiego w Wielkiej Brytanii

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 5455,
361-368

1999/2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

TADEUSZ RADZIK

*Geneza i powstanie Zjednoczenia Polskiego
w Wielkiej Brytanii*

Genèse et formation de la Fédération Polonaise en Grande-Bretagne

Przyjmuje się, iż w chwili zakończenia wojny na Wyspach Brytyjskich przebywało około 90–95 tys. Polaków, z których według danych brytyjskich 21 744 było cywilami. Po demobilizacji Polskich Sił Zbrojnych przybyło do Wielkiej Brytanii w latach 1945–1947 około 200 tys. osób, z których kilkadziesiąt tysięcy (95 tys. do 1949 r.) repatriowało się do kraju. W Polskim Korpusie Przysposobienia i Rozmieszczenia znalazło się 114 tys. żołnierzy, z których około 20 tys. powróciło do kraju lub emigrowało dalej.¹ W rezultacie dalszego napływu Polaków, tzw. dipisów (Displaced Persons), ich rodzin oraz robotników zatrudnionych w ramach programu European Voluntary Workers z końcem lat czterdziestych liczba Polaków na terenie Wielkiej Brytanii szacowana była na około 160 tys. osób.²

Sprzeciwiając się zmianom politycznym zachodzącym w Polsce i decydując się na pozostanie na emigracji, stworzyli na obczyźnie zespół instytucji i organizacji, zaspokajających różnorakie potrzeby społeczności polskiej.

¹ K. Sword, *The Formation of the Polish Community in Great Britain 1939–1950*, London 1989, s. 445–446; B. Czaykowski, B. Sulik, *Polacy w W. Brytanii*, Paryż 1961, s. 376–377.

² T. Radzik, *Z dziejów społeczności polskiej w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945–1990)*, Lublin 1991, s. 20.

Poza rządem na uchodźstwie, partiami politycznymi, parafiami, były to organizacje socjalne, kulturalne, zawodowe itp., skupiające tysiące osób.

Władze brytyjskie, początkowo niechętnie nastawione do kwestii osiedlenia się na terenie tego kraju tak dużej społeczności, zachęcające Polaków do repatriacji (w dużej mierze pod naciskiem związków zawodowych), w połowie 1946 roku zmieniły swe nastawienie. W znacznej mierze było to rezultatem zmian w sytuacji międzynarodowej i narastającego procesu „zimnej wojny”. W 1947 roku wydany został „Polish Resettlement Act”, ustawa o rozmieszczeniu i zatrudnieniu Polaków.

Jedną z zasadniczych dla społeczności polskiej kwestii stało się stworzenie takich form organizacyjnych, które wyłoniłyby jej reprezentację, będącą nawet partnerem dla władz brytyjskich. Rząd polski na uchodźstwie jako instytucja polityczna takiej funkcji nie mógł spełniać.

Wzorem było rozwiązanie przyjęte przez Polonię amerykańską, która w 1944 roku powołała do życia Kongres Polonii Amerykańskiej jako organizację naczelną, wyrażającą opinię tej społeczności i reprezentującą ją wobec władz kraju osiedlenia. Podobne próby podjęto w Niemczech, tworząc Zjednoczenie Polskie w Niemczech oraz w Belgii — Zjednoczenie Polskiego Uchodźstwa Wojennego. Wielka Brytania była krajem szczególnym. To tam koncentrowała się elita wojennej emigracji i jej przywódcy. Należało przy tym tak określić formułę nowej organizacji, aby nie doprowadzić do kolejnych podziałów i tak podzielonej emigracji, jak też nie budować struktury jedynie formalnej, bez wpływów i znaczenia. Organizatorom zależało także, aby inicjatywa wychodziła od dołu, od organizacji, aby nie budować nowej struktury odgórnie, co mogło zniechęcić ewentualnych członków.

W rezultacie twórcami nowej organizacji były:

1. Komitet Społeczny Organizacji Zawodowych — jednoczący 22 organizacje zawodowe zrzeszające Polaków zamieszkałych na terenie Wielkiej Brytanii;

2. Towarzystwo Polskie w Londynie, najstarsza istniejąca organizacja polska w tym kraju, powstała jeszcze w 1885 roku z połączenia worcellowskiego Towarzystwa Demokratycznego Polskiego ze Stowarzyszeniem Robotników Polskich w Wielkiej Brytanii. Znaczenie i liczebność Towarzystwa były niewielkie, ale stało za nim kilkadziesiąt lat tradycji;

3. Komitet Porozumiewawczy Trzech Samopomocy Wojskowych, który reprezentował organizacje społeczne działające w Polskich Siłach Zbrojnych.

Organizacje te zwróciły się 27 sierpnia 1946 roku do przeszło 30 bardziej znaczących stowarzyszeń polskich działających na terenie Wielkiej Brytanii, z zaproszeniem na zebranie organizacyjne przyszłego ciała centralnego. Nazwano je Zebraniem Delegatów Organizacji Społecznych w Wielkiej Bry-

tanii. Odbyło się 10 września 1946 roku w siedzibie Towarzystwa Polskiego w Londynie, z udziałem przedstawicieli 25 organizacji.³

Uznano potrzebę stworzenia nowej centralnej struktury emigracji. Po raz pierwszy użyto w trakcie debat nazwy Zjednoczenie Polskie w Wielkiej Brytanii jako planowanej nazwy przyszłej organizacji. Wybrano komisję dla przygotowania projektu statutu, która już po kilkunastu dniach rozesała projekt do organizacji uczestniczących w pierwszym spotkaniu. Mając podstawę do dyskusji, już 13 października 1946 roku zorganizowano drugie zebranie Delegatów Organizacji Społecznych, którego celem było przyjęcie statutu oraz wybór Komitetu Organizacyjnego Zjednoczenia Polskiego.

Dyskusje trwały długo. Wymagały kolejnych zebrań, na których spierano się głównie o kompetencje przyszłej organizacji. Po spotkaniach w dniach 26 października, 2 listopada i 16 listopada udało się doprowadzić do konsensusu w przypadku opinii 19 organizacji, a więc większości uczestników. Wybrano Komitet Organizacyjny Zjednoczenia, którego zadaniem było przygotowanie Kongresu założycielskiego oraz pełnienie do tego czasu roli tymczasowego zarządu. Na jego czele stanął inż. Józef Różański.

Kongres założycielski zwołany został do Londynu w dniach 23–24 lutego 1947 roku. Przybyli reprezentanci 36 organizacji, które uznane zostały następnie za członków założycieli. Proporcjonalnie do liczebności poszczególnych organizacji w obradach udział wzięło 86 delegatów i 40 zastępców. Zaproszono także kilkudziesięciu gości: działaczy społecznych i dziennikarzy. Przewodniczącym kongresu wybrano prof. Stanisława Strońskiego, wybitnego romanistę i reprezentanta Związku Pisarzy Polskich. Obradowano w ośmiu komisjach problemowych: kultury i wychowania, osiedlenia, szkolenia zawodowego, zatrudnienia, statusu prawnego uchodźców, finansowo-gospodarczej, statutowej oraz w komisji–matce.

Przygotowane przez komisje wnioski stały się podstawą przyjętych na kongresie uchwał. Zdecydowano, iż w sytuacji gdy wśród emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii widoczne były głębokie podziały polityczne, często wynikające jeszcze z okresu międzywojennego, Zjednoczenie Polskie winno pozostać organizacją apolityczną. Apolityczność ta miała jeszcze inne zalety. Zjednoczenie nie wchodziło w swej działalności w kompetencje rządu polskiego na uchodźstwie, Rady Narodowej itp. W konsekwencji jednak popełniono błąd, eliminując możliwość przystąpienia do organizacji, tzw. związków regionalnych skupiających na zasadzie terenowej lokalne organizacje polskie, mające w swych statutach zapisy o działalności także politycznej.

³ *Zjednoczenie Polskie w Wielkiej Brytanii. Materiały i uchwały Kongresu Zjednoczenia w Londynie, w dniach 22–24 lutego 1947 r.*, Londyn 1947.

W praktyce chodziło o działalność „niepodległościową” na rzecz Polski, od której Zjednoczenie Polskie w Wielkiej Brytanii także się nie odzęgnywało. Było przecież reprezentantem emigracji politycznej.⁴

Dyskusję wywołała także kwestia członkostwa indywidualnego. Dla części działaczy możliwość indywidualnych akcesów powodowałaby, iż Zjednoczenie stałoby się najliczniejszą organizacją polską w Wielkiej Brytanii. Mogliby do niego wstąpić także ci, którzy nie należeli do żadnych organizacji. Z drugiej strony nie było gwarancji, że akcesy będą liczne, co podważać mogło prestiż organizacji. Zdecydowano zatem, iż będzie ono skupiać tylko organizacje. Zasady te zmieniono dopiero w latach dziewięćdziesiątych.

Głównym celem Zjednoczenia Polskiego miało być stworzenie platformy współdziałania wszystkich organizacji bez względu na ich statutowe cele, stworzenie reprezentacji emigracji polskiej. Za bardzo istotne uważano prawne uregulowanie statusu Polaków w tym kraju. Problem stwarzały np. osoby, które odmówiły wstąpienia do Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia, a zarazem także repatriacji do kraju. Groziła im deportacja. Za istotną uważano także kwestię umożliwienia szkolenia zawodowego Polakom poza PKPR. Wynikało to z braku użytecznych w warunkach emigracyjnych kwalifikacji żołnierzy zawodowych oraz młodzieży, która idąc na wojnę w 1939 roku nie zdołała uzyskać wcześniej zawodu. Należało pomóc w uzyskaniu pracy na terenie Wielkiej Brytanii, w łączeniu rozdzielonych rodzin, wspierać oświatę polską na emigracji, by dzieci i młodzież nie uległy wynarodowieniu. Za szczególnie ważne uznano „troskę o należyte ułożenie stosunku do miejscowego społeczeństwa i zapewnienie poprawnej współpracy z brytyjskimi stowarzyszeniami i związkami oraz organami administracji”.⁵

Kongres założycielski uchwalił Deklarację Zjednoczenia — dokument określający ideową i polityczną platformę organizacji. Oświadczano w niej m.in., iż praw narodu polskiego do wolności, niepodległości i całości obszaru Rzeczypospolitej nie może zniszczyć żadne bezprawie narzucone krajowi przez najeźdźcę, nawet jeżeli akceptowane jest ono na gruncie międzynarodowym. Było to wyraźne odniesienie się do postanowień jałtańskich i poczdamskich.⁶

⁴ Z. Szkopiak, *Zjednoczenie Polskie w Wielkiej Brytanii*, [w:] *Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej 1945–1990. Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego*, t. 2, red. L. Kliszewicz, Londyn 1995, s. 283.

⁵ *Sytuacja polskiego wychodźstwa i zadania Zjednoczenia Polskiego w Wielkiej Brytanii (Referat wygłoszony na plenum Kongresu w imieniu Komitetu Organizacyjnego przez Bolesława Łaszewskiego)*, [w:] *Zjednoczenie Polskie...*, s. 24–25.

⁶ Deklaracja Kongresu Zjednoczenia Polskiego, Archiwum Zjednoczenia Polskiego w Wielkiej Brytanii [dalej: AZP], Materiały I Kongresu Zjednoczenia, sygn. br.

Odrzucano zarazem jednoznacznie rządy narzucone krajowi siłą, uznawano ciągłość państwa polskiego i jego prawowitych władz. Wyrażano głębokie przekonanie, iż naród polski nadal stanowi jedność, a pomoc krajowi jest jednym z fundamentalnych obowiązków emigracji.⁷

Najważniejszym dokumentem przyjętym na kongresie był statut zjednoczenia. Organizacja, której angielska nazwa brzmiała *Federation of Poles in Great Britain* miała być „związkiem samodzielnych organizacji społecznych stojących na gruncie chrześcijańskich i demokratycznych zasad wolności, sprawiedliwości i poszanowania godności człowieka”. Organizacje członkowskie, wchodząc w skład zjednoczenia, w niczym nie traciły swej autonomii działania i samodzielności. Był to zatem luźny związek niezależnych organizacji.⁸

Obszarem działania Zjednoczenia Polskiego miał być cały teren Zjednoczonego Królestwa, siedzibą władz zaś Londyn. Władzami organizacji były: Kongres Zjednoczenia, Rada, Zarząd oraz Komisja Rewizyjna. Kongres składał się z przedstawicieli organizacji członkowskich delegowanych proporcjonalnie według klucza liczby członków. Organizacje liczące do 250 członków delegowały do Kongresu jednego przedstawiciela, natomiast liczące powyżej 16 tys. członków miały prawo do ośmiu przedstawicieli. Kongres winien zbierać się przynajmniej raz na dwa lata.

Rada Zjednoczenia składała się z przedstawicieli zrzeszonych w nim organizacji, po jednym lub dwóch w zależności od liczebności organizacji. Członków rady wybierano na kongresie spośród delegatów zgłoszonych przez macierzyste organizacje w potrójnej liczbie przysługujących im w radzie miejsc. Rada zbierała się przynajmniej raz na trzy miesiące na wniosek przewodniczącego. Jej zadaniem było ustalanie kierunków działalności organizacji między kongresami, kontrolowanie wykonywania przez zarząd uchwał kongresu, opiniowanie spraw przedkładanych przez zarząd oraz przyjmowanie i wykluczanie nowych członków.

Zarząd zjednoczenia składał się z 10 członków, wybieranych spośród delegatów organizacji członkowskich. Dodatkowych czterech członków można było do zarządu dokooptować przy akceptacji rady. Żadna jednak z organizacji nie mogła mieć w zarządzie więcej niż dwóch przedstawicieli. Prezes zarządu wybierany był w osobnym głosowaniu przez kongres, natomiast trzech wiceprezesi, sekretarz i skarbnik wybierani byli już na pierwszym zebraniu zarządu. Posiedzenia odbywały się nie rzadziej niż raz na dwa tygodnie. Omawiano na nich wszystkie sprawy bieżące.⁹

⁷ *Ibid.*

⁸ Statut Zjednoczenia Polskiego w Wielkiej Brytanii, AZP, Materiały I Kongresu, sygn. br.

⁹ *Ibid.*

Wśród 35 członków założycieli Zjednoczenia Polskiego były organizacje liczne i wpływowe, jak: Stowarzyszenie Polskich Kombatantów, Stowarzyszenie Techników Polskich czy Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego, a także nieliczne i mniej znaczące, jak: Związek Kolejarzy Polskich czy Zrzeszenie Psychologów i Pracowników Psychologicznych. Prezesem Zarządu Głównego wybrano inż. Józefa Różańskiego. Wśród członków Rady znalazły się osoby o powszechnie uznanym autorytecie, m.in. prof. Tadeusz Brzeski — wybitny prawnik, przed wojną rektor Uniwersytetu Warszawskiego, Władysław Donigiewicz — wybitny działacz oświatowy na emigracji czy dr Paweł Skwarczyński — wykładowca na Polskim Wydziale Prawa przy Uniwersytecie w Oksfordzie.

Jedną z pierwszych czynności zarządu nowej organizacji było nawiązanie współpracy z władzami brytyjskimi, a dokładniej tymi ich agendami, które zajmowały się sprawami imigrantów polskich. Dotyczyło to Home Office, War Office, Ministry of Labour, National Assistance Board, Ministry of Education oraz Ministry of Health. Prezes i sekretarz generalny zjednoczenia przyjęci zostali przez Sir Alexandra Maxwella, stałego podsekretarza stanu w Home Office, który był zarazem przewodniczącym międzyministerialnego komitetu d/s imigrantów polskich, któremu doręczono memoriał nt. problemów Polaków. Gdy 1 kwietnia 1947 roku utworzony został Komitet do Spraw Oświaty Polaków w Wielkiej Brytanii (Committee for the Education of Poles in Great Britain) mający rozległe kompetencje w sprawach kulturalno-oświatowych, w jego skład włączony został Stanisław Grocholski, sekretarz generalny zjednoczenia.¹⁰

Zwrócono zarazem uwagę na potrzebę zbliżenia imigrantów polskich do społeczeństwa brytyjskiego, którego część odczuwała sympatię do Polaków wyniesioną jeszcze z lat wojny, której nie zniszczyła powojenna antypolska propaganda. W maju 1947 roku sekretarz generalny zjednoczenia uczestniczył w zebraniu Centralnej Rady Towarzystw Angielsko-Polskich. Zjednoczenie apelowało do swych członków o wstępowanie do tych towarzystw, aby zatraciły one swój dobroczynny charakter, a stały się forum zbliżenia Polaków do społeczeństwa brytyjskiego. W ciągu roku doprowadzono do powstania sześciu nowych oddziałów Anglo-Polish Catholic Association.

Wiele uwagi poświęcono kwestiom zatrudnienia Polaków. Brytyjskie związki zawodowe w obronie swych członków czyniły wiele, aby eliminować Polaków z rynku pracy. Po licznych zabiegach uzyskano zgodę na zakładanie przez imigrantów polskich własnych warsztatów i drobnych przedsiębiorstw, ale już kwestia równouprawnienia w szkoleniu zawodowym czy

¹⁰ „Słowo Polskie”, 28 kwietnia 1947, nr 99.

uzyskania ułatwień w zwalnianiu się z PKPR natrafiała na bariery nie do przezwyciężenia.

W sytuacjach konfliktowych Zjednoczenie brało w obronę interesy pracownicze Polaków. Gdy w lipcu 1947 roku Amalgamated Engineering Union podjął uchwałę o wykluczeniu ze swych szeregów Polaków, Zjednoczenie rozpoczęło akcję propagandową przeciw dyskryminacji. Zwrócono się o wsparcie do Anglo-Polish i Anglo-Scottish Societies. Interweniowano w Home Office. Zwrócono się nawet do Kongresu Polonii Amerykańskiej o uzyskanie wsparcia ze strony amerykańskich związków zawodowych. Kolejną kwestią były interwencje na rzecz Polaków sprowadzonych do Wielkiej Brytanii w ramach programu European Voluntary Workers, czy Displaced Persons, często wykorzystywanych przez pracodawców.¹¹

Przedstawiciele zjednoczenia odwiedzali obozy i hostele zamieszkałe przez Polaków, doprowadzając niejednokrotnie do organizowania tam nowych form szkolenia zawodowego. W czerwcu 1947 roku przy zjednoczeniu powołano nawet Komisję Organizacji Szkolenia Zawodowego.

U brytyjskich władz oświatowych (Komitecie Oświaty) interweniowano w sprawie umożliwienia dalszej nauki uczniom polskich szkół technicznych przybyłym ze Środkowego i Bliskiego Wschodu, kierowanym do angielskich wojskowych szkół rzemieślniczych (wiązało się to następnie z 12-letnią służbą wojskową), oraz kontynuacji Rady Akademickich Szkół Technicznych, pełniące w latach wojny funkcję polskiej politechniki.

Jako jedno z ważniejszych zadań traktowano zacieśnienie więzi z tak zwanym „terenem”. Zabiegano, by zjednoczenie nie stało się jeszcze jedną organizacją ograniczającą swą działalność do terenu Londynu. Po wizycie Prezesa Różańskiego w Szkocji w maju 1947 roku w Edynburgu i Glasgow powstały tam oddziały terenowe Zjednoczenia, jako pierwsze tego typu jednostki zwane delegaturami.¹² Biuro Delegatury w Edynburgu przyjmowało stu kilkudziesięciu interesantów dziennie. Szukali najczęściej pomocy prawnej. Pomocy tej udzielano także, objeżdżając systematycznie hostele położone na terenie Szkocji.

W lutym 1948 r. powstała delegatura w Walii. Objęła ona swą opieką 20 hosteli, w tym 5 górniczych, 2 przemysłowe, 5 rolniczych, 3 rybackie itp. Kolejna delegatura powstała w Leeds, obejmując swym zasięgiem obszar Yorkshire.

Zjednoczenie włączyło się także do akcji wyborów samorządowych w obozach cywilnych. Wybrani w nich tzw. wójtowie zobowiązani zostali do utrzy-

¹¹ Sprawozdanie z działalności Zarządu Zjednoczenia Polskiego w Wielkiej Brytanii na II Kongres Zjednoczenia za okres kadencji rocznej 1947–1948, AZP, sygn. br.

¹² *Sprawozdanie z działalności...*

mywania stałej współpracy z zarządem zjednoczenia. Dla lepszej koordynacji prowadzonych prac powołano w łonie organizacji wyspecjalizowane agendy nadzorujące, koordynujące bądź inspirujące prace w pewnych dziedzinach. Były to: Komisja Organizacji Szkolenia Zawodowego (1947), Tymczasowa Komisja Gospodarcza (maj 1947), przekształcona w lutym 1948 r. w Komitet Gospodarczy Zjednoczenia Polskiego, Komisja Porozumiewawcza Organizacji Zawodowych, Związek Księgarzy i Wydawców Polskich w Wielkiej Brytanii (listopad 1947), Komisja Hostelowa Okręgu Londyńskiego, Komisja Koordynacyjna Domów i Ośrodków Polskich (luty 1948) Komisja Biblioteczna (luty 1948), Komisja Odczytowa (marzec 1948).

Podjęto prace nad powołaniem tzw. polubownych sądów obywatelskich, które miały rozstrzygać wszelkie spory między Polakami bez angażowania sądów brytyjskich.

Wiosną 1948 roku zakończony został pierwszy etap tworzenia na terenie Wielkiej Brytanii polskiej organizacji centralnej, koordynującej życie społeczne imigrantów. Wbrew opiniom wielu pesymistów okazało się, iż w tej podzielonej społeczności przedsięwzięcie takie było możliwe. Zrozumienie własnego zbiorowego interesu dominowało nad podziałami. Dalszy rozwój organizacji, przetrwanie jej przez 50 lat ukazało, że była to idea słuszna.